

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology
Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664–9950 (Print)

ISSN 2707–6385 (Online)

2020. Vol. 3(28). Issue 2, pp. 178–187

DOI 10.15421/26200215

<http://www.uha.dp.ua>

УДК 929 Коваленко – Рильський [82–1: 82–6: 94 (477)]

**Олекса Коваленко та Максим
 Рильський: дискурс взаємин
 в епістолярному діалозі**

Н. М. Буланова

кандидат історичних наук
 ORCID 0000-0002-9817-3668
 ResearcherID: G-8644-2019
 n.bulanova@i.ua

*Музей історії міста Кам'янське
 проспект Свободи, 39, м. Кам'янське,
 Україна, 51935*

Анотація. *Мета статті:* на основі епістолярної спадщини висвітлити взаємини відомого у Наддніпрянській Україні літератора, перекладача, культурно-громадського діяча, лікаря за фахом Олекси Коваленка з видатним українським поетом, перекладачем М. Т. Рильським в історичному контексті 1940–1960-х рр. *Методи дослідження:* історико-біографічний, проблемно-хронологічний, пропосографічний. *Основні результати:* встановлено, що від середини 1940-х до початку 1960-х рр. існували постійні контакти між Олексою Коваленком та

Максимом Рильським, в основі яких – обопільний інтерес до перекладання українською мовою «Слова о полку Ігоревім». Перекладачі пам'ятки давньоруської літератури обмінювалися думками стосовно перекладу, які стали поштовхом до подальшої творчої роботи обох літераторів. У ході спілкування М. Т. Рильським були враховані зауваження, зроблені О. В. Коваленком до його перекладу, що вийшов друком у 1952 р. Тривала комунікація між фаховим перекладачем та аматором ґрунтувалася також на подібності життєвого досвіду, етнологічних зацікавленнях, колі спільних знайомих та інтересів. *Практичне значення:* результати дослідження можуть використовуватись при розробці спецкурсів та у красназничих навчальних проєктах. *Наукова новизна:* вперше введено до наукового обігу епістолярну спадщину О. В. Коваленка та М. Т. Рильського, що дало можливість доповнити їхні інтелектуальні біографії картиною взаємних стосунків. Акцентовано увагу на постаті О. В. Коваленка, ентузіаста-перекладача «Слова о полку Ігоревім», праця якого отримала високу оцінку М. Т. Рильського. *Тип статті:* аналітична.

Ключові слова: Життєпис; Творчість; Взаємини; Переклад; Епістолярій; «Слово о полку Ігоревім».

Надійшла до редколегії 28.08.2020

Прорецензована 26.09.2020

Рекомендована до друку 01.11.2020

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology
Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664–9950 (Print)

ISSN 2707–6385 (Online)

2020. Vol. 3(28). Issue 2, pp. 178–187

DOI 10.15421/26200215

<http://www.uha.dp.ua>

УДК 929 Коваленко – Рильський [82–1: 82–6: 94 (477)]

**Олекса Коваленко
 и Максим Рильский: дискурс
 взаимоотношений в эпистолярном
 диалоге**

Н. Н. Буланова

кандидат исторических наук

ORCID 0000-0002-9817-3668

ResearcherID: G-8644-2019

n.bulanova@i.ua

*Музей истории города Каменское
 проспект Свободы, 39, г. Каменское,
 Украина, 51935.*

Аннотация. *Цель статьи:* на основе эпистолярного наследия раскрыть взаимоотношения известного в Надднепрянской Украине литератора, переводчика, культурно-общественного деятеля, врача по специальности Олексы Коваленко с выдающимся украинским поэтом, переводчиком М. Т. Рильским в историческом контексте 1940–1960-х гг. *Методы исследования:* историко-биографический, проблемно-хронологический, пропосографический. *Основные результаты:* установлено, что на протяжении середины 1940-х – начала 1960-х гг. существовали постоянные контакты между Олексой Коваленко и Максимом Рильским, в основе которых – обоюдный

интерес к переводу «Слова о полку Игореве» на украинский язык. Переводчики памятки древнерусской литературы обменивались мнениями относительно перевода, что стало стимулом к дальнейшей творческой работе обоих литераторов. В ходе общения М. Т. Рильским были учтены замечания, сделанные А. В. Коваленко к его переводу, опубликованному в 1952 г. Длительная коммуникация между профессиональным переводчиком и любителем базировалась на подобности жизненного опыта, этнологических интересах, круге общих знакомых и увлечений. *Практическое значение:* результаты исследования могут использоваться во время разработки спецкурсов, а также в краеведческих учебных проектах. *Научная новизна:* впервые введено в научный оборот эпистолярное наследие А. В. Коваленко и М. Т. Рильского, что позволило дополнить их интеллектуальные биографии картиной взаимных отношений. Акцентируется внимание на фигуре А. В. Коваленко, энтузиаста-переводчика «Слова о полку Игореве», работа которого получила высокую оценку М. Т. Рильского. *Тип статьи:* аналитическая.

Ключевые слова: Жизнеописание; Творчество; Взаимоотношения; Перевод; Эпистолярный; «Слово о полку Игореве».

Поступила в редколлегию 28.08.2020

Прорецензирована 26.09.2020

Рекомендована в печать 01.11.2020

LCC DK508

Olexa Kovalenko and Maxim Rylsky: discourse of relationships in epistolary dialogue

N. M. Bulanova

Ph. D. (History)

ORCID 0000-0002-9817-3668

ResearcherID: G-8644-2019

n.bulanova@i.ua

*Museum of the History of Kamyanske,
39 Svobody avenue, Kamyanske*

Abstract. *The purpose of this article is to highlight the relationship between Oleksa Kovalenko, a well-known in the Dnieper Ukraine writer, translator, cultural and public figure, and doctor, and a outstanding Ukrainian poet and translator, M. T. Rylsky, in the historical context of the 1940-1960-s. The main results.* On the basis of the epistolary heritage the relationship between the well-known in the Dnieper Ukraine writer, translator, cultural and public figure, doctor by profession Oleksiy Kovalenko with the prominent Ukrainian poet, publicist, linguist, literary

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology
Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664–9950 (Print)

ISSN 2707–6385 (Online)

2020. Vol. 3(28). Issue 2, pp. 178–187

DOI 10.15421/26200215

<http://www.uha.dp.ua>

critic, director of the Institute of Art Studies, folklore and ethnology M.T. Rylsky is highlighted in the historical context of 1940s–1960s. *Research methods.* The basis of the research methodology is historical-biographical, problem-chronological, and prosopographical. It is established that since 1944, for many years, there were constant contacts between O. Kovalenko and M. Rylsky. These contacts were based on a mutual interest in translating «The Tale of Igor's Campaign». It is proved that the duration of their communication was based on the similarity of life experience, the circle of common acquaintances and interests. *The practical significance.* Research results can be used in the development of special courses and in local history educational projects. *Scientific novelty:* the source base of the theme is expanded by the involvement of O. Kovalenko's and M.T. Rylsky's epistolary heritage. *Type of article:* analytical.

Keywords: Oleksa Kovalenko; Maxim Rylsky; Biography; Creativity; Relationship; Translation; Epistolary; «The Tale of Igor's Campaign».

Received 28.08.2020

Reviewed 26.09.2020

Accepted 01.11.2020

Постановка проблеми. Дослідження епістолярної спадщини в контексті взаємин творчих особистостей, зокрема літераторів, надає можливості не тільки уточнити їхні біографії й реконструювати літературний побут, естетичні погляди письменників, але й висвітлити історичний контекст, в якому відбувалося спілкування цих діячів, а також охарактеризувати повсякденне життя, характерне для епохи. В цьому сенсі привертає увагу постать Олексі Васильовича Коваленка (1881–1962 рр.), відомого у Наддніпрянській Україні поета, перекладача, культурно-громадського діяча, лікаря-терапевта за фахом. Перебуваючи на перехресті суспільно-громадських процесів Наддніпрянщини ХХ ст. й популяризуючи українську культуру, О. В. Коваленко підтримував тісні стосунки з відомими письменниками, вченими-мовознавцями, перекладачами, суспільно-громадськими діячами тієї пори. Окремою сторінкою комунікації можна вважати листування О. В. Коваленка з М. Т. Рильським (1895–1964 рр.) – відомим українським поетом-інтелектуалом, перекладачем, публіцистом, ученим-академіком АН УРСР, який, починаючи від 1944 р., упродовж двадцяти років очолював академічний Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології. Незважаючи на різницю у віці, соціальному статусі, освітньому рівні, листування між діячами тривало від 1944 р. фактично до самої смерті О. В. Коваленка у 1962 р. Листування мало приватний характер, внаслідок чого багато історичних фактів висвітлено там із значним ступенем достовірності. Тому вивчення епістолярію О. В. Коваленка та М. Т. Рильського, як однієї з основних форм комунікації 1940–1960-х рр., відкриває нові можливості для розкриття раніше не відомих фактів біографій цих особистостей, кола літературних та інших інтересів, перекладацької діяльності, особливостей суспільно-політичного життя.

Історіографія. Інтерес до постаті Олексі Коваленка почав формуватися наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., коли виходять наукові та краєзнавчі публікації Н. М. Буланової, Л. Г. Овчиннікової, Л. Г. Яценко, О. Ю. Слоневського (Буланова, Н. М., 2011; Буланова, Н. М., 2012; Овчиннікова, Л. Г., 2005; Слоневський, О. Ю., 2012; Яценко, Л. Г., 2007), в яких досліджений його життєпис, творчі взаємини з Д. І. Яворницьким, інші аспекти діяльності. У літературознавстві вже порушували тему життєвих і творчих взаємин М. Рильського з митцями та громадсько-культурними діячами (Агєєва, В. П., 2012; Бернадська, Н. І., 2004; Бєценко, Т., 2012; Жигун, С. В., 2012), однак автори переважно звертають увагу на найближче оточення письменника – неокласиків та уцілілих після репресій, залишаючи

поза увагою комунікацію з діячами другого ряду, яким можна вважати О. В. Коваленка.

Мета дослідження полягає у розкритті взаємин О. В. Коваленка з М. Т. Рильським в історичному контексті 1940–1960-х рр. на основі проблемно-хронологічного аналізу епістолярної спадщини.

Джерела. Дослідження спирається на комплекс епістолярної спадщини, що зберігається в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Переважна частина його опублікована в монографії Н. Буланової «Зачарований Словом» (Буланова, Н. М., 2012). Для загальної характеристики необхідно зазначити, що епістолярій датується 1944–1961 рр., складається з листів О. В. Коваленка до М. Т. Рильського, та листів М. Т. Рильського до Коваленка, виявлених автором під час евристичної роботи в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.

Методологічною основою роботи стали універсальні принципи історичного дослідження: наукової об'єктивності, історизму, критичного підходу до джерел, що передбачають цілісний всебічний підхід до вивчення обраної теми. Застосування історико-біографічного методу було зумовлено тим, що у центрі дослідження знаходяться взаємини конкретних осіб. Завдяки проблемно-хронологічному методу вдалося структурувати досліджуваний історичний матеріал, забезпечивши відтворення подій, що мали місце в житті О. В. Коваленка та М. Т. Рильського, й еволюцію їхніх стосунків. У роботі автором використано також метод пропосографії, який передбачає роботу з джерелами особового походження: автобіографіями, щоденниками, спогадами та епістолярієм. Дана проблема висвітлена переважно на основі епістолярних джерел, які дають широкий спектр пропосографічної інформації стосовно захоплень, кола спілкування, внутрішнього світу респондентів тощо.

Наукова новизна дослідження полягає в постановці та розробленні актуальної для інтелектуальної біографістики проблеми взаємин творчих особистостей в контексті історичної епохи, яка на сьогодні в історичній науці всебічно й об'єктивно не розкрита. Встановлено, що в основі творчих стосунків діячів – робота над перекладом пам'ятки давньоруської літератури «Слово о полку Ігоревім». Доповнено інтелектуальні біографії О. В. Коваленка та М. Т. Рильського картиною їхніх стосунків. Розширено джерельну базу теми за рахунок залучення до наукового обігу епістолярної спадщини О. В. Коваленка та М. Т. Рильського.

Виклад основного матеріалу. Аналіз епістолярної спадщини О. В. Коваленка та М. Т. Рильського за період 1944–1962 рр. дає підстави зробити висновок про стабільно тривалі

взаємини цих творчих особистостей, незважаючи на різницю у віці, освітньому чи професійному рівні, велику завантаженість М. Т. Рильського як академічного вченого. Від 1 грудня 1944 р., коли О. В. Коваленко отримав одну з перших відповідей М. Т. Рильського, листування літераторів тривало регулярно, фактично до самої смерті Олексія Васильовича у 1962 р. Ця сталість взаємин пояснюється як спільним захопленням пам'яткою давньоруської літератури «Слово о полку Ігоревім», над перекладом якої вони на той час паралельно працювали, живучи у різних містах – Дніпродзержинську та Києві, так і спорідненими сторінками біографії. О. В. Коваленко народився в 1881 р. у с. Романкове Катеринославського повіту – «старожитній козацькій місцевості, де зберігалися й передавалися з покоління в покоління народні вірування та традиції» (Буланова, Н. М., 2011, с. 92). Аналіз його життєвого шляху свідчить, що майбутній лікар і літератор зростав у селянському середовищі, завдяки чому у нього сформувалася любов до фольклорної спадщини українського народу. Великий вплив на формування світогляду Коваленка здійснив Д. І. Яворницький, з яким він познайомився під час навчання у Катеринославській фельдшерській школі. Незважаючи на власне скрутне становище, під час подій революції 1905 р. Дмитро Іванович прихистив і переховував Олексю Коваленка, оскільки останній змушений був втікати від переслідувань жандармів за участь у революційних подіях: «спілкуючись упродовж двох тижнів із Дмитром Івановичем під час переховування в підвалі Катеринославського музею ім. О. М. Поля, Коваленко був обізнаний у багатьох його справах», допомагаючи вченому у його роботі (Буланова, Н. М., 2012, с. 23). В подальшому Олексю Коваленку став респондентом Дмитра Івановича, збираючи для нього різноманітні фольклорно-етнографічні матеріали.

Максим Тадейович походив з родини дворянина, українського інтелігента, відомого етнографа, але мати його була простою неписьменною селянкою з села Романівки на Житомирщині. Його дитинство минало серед книжок, музики, мистецтва, з одного боку, і романівських краєвидів та сільського оточення – з іншого. Максим Рильський писав в автобіографічному етюді «Із спогадів», що він «успадкував від батька і братів замилювання в народній пісні» (Рильський, М. Т., 1960, с. 57). У творчому та науковому доробку М. Рильського міститься багато спогадів про село Романівку – коліску його дитячих і юнацьких років, де він пізнав красу українського слова та українську ідентичність: «...кучерявий лісок на ледве помітному узгір'ї, білі хати й зелені сади понад річкою Унавою, що, перетинена грєблею, розливається в широкий,

порослий комишем і лататтям став... Босі діти з зазмаглими ногами, з пастушими торбинками через плечі... Вечірні співи дівчат, що солодкою луною плывуть у далечінь, парубочі розгонисті пісні...» (Рильський, М. Т., с. 57). Саме Романівка, де був родовий маєток Рильських, стала тим ареалом, який сформував талант майбутнього українського поета й вченого. Тадей Рильський за роки господарювання не лише виплатив батькові борги, але й перетворив Романівку на процвітаюче й заможне містечко. Іншим фактором, який вплинув на формування світогляду Максима Тадейовича, можна вважати революційні події 1917–1921 рр., про що він унікав писати у своїх спогадах. У 1918 р. родину Рильських збільшувачені романівські селяни вигнали з родинного будинку, розграбували та знищили безцінні архіви і бібліотеку батька – Тадея Рильського (Ціон, В., с. 1). Очевидно, ці події сформували у М. Т. Рильського власне ставлення до радянської влади, надовго залишивши почуття відторгнення нових реалій життя.

О. В. Коваленко закінчив церковнопарафіяльну школу в селі Романкове, Катеринославську фельдшерську школу та Дніпропетровський медичний інститут, отримавши фах лікаря-терапевта (Буланова, Н. М., 2012, с. 15–16). М. Т. Рильський за наполяганням матері у 1915 р. вступив на медичний факультет Київського університету Св. Володимира (Рильський, М., с. 1). Через два роки він перевівся на історико-філологічний факультет Українського народного університету, але згодом покинув і цей курс навчання, зайнявшись педагогічною діяльністю у школі, відкритій його батьком у рідному селі. До біографічних сюжетів, які сприяли тривалості взаємин між двома діячами, належать трагічні впливи тоталітарної системи, пов'язані з арештами та репресіями: М. Т. Рильський був арештований у 1931 р. та упродовж року утримувався у Лук'янівській в'язниці. Піврічне ув'язнення змінило його як зовнішньо (він позбудеться вус, які тюремщики висмикали, знущаючись над митцем) (Ціон, В., с. 3), так і морально – Максим Рильський почав формувати з себе адепта радянської влади, відмовившись від образу модерніста. Це врятувало його від сталінського терору, вписало в радянський літературний канон. О. В. Коваленко пережив арешт у 1938 р. У 1939 р., коли змінилося керівництво ДПУ, його справу було переглянуто, за чим послідувало звільнення з-під арешту (Буланова, Н. М., 2012, с. 45–53). Незважаючи на власну українську ідентичність, після арешту Олексю Коваленку відкрито говорити чи писати про національну самосвідомість не наважувався, уникаючи зайвих контактів. На ці обставини він неодноразово натякав у листах Рильському, що дає підстави зробити ви-

сновок, що Максим Тадейович був добре обізнаний з цими фактами біографії приятеля.

Роки подальшого життя та діяльності як О. В. Коваленка, так і М. Т. Рильського проходили в умовах жорсткого ідеологічного тиску. Партійною владою в Україні регулярно проводились кампанії, спрямовані проти творчої інтелігенції. Лише упродовж 1946–1948 рр. ЦК КП(б)У ухвалив низку постанов: «Про спотворення та помилки у висвітленні історії літератури в книзі «Нариси історії української літератури», «Про журнал сатири і гумору «Перець», «Про журнал «Вітчизна», «Про репертуар драматичних і оперних театрів УРСР і заходи до його поліпшення», «Про політичні помилки та незадовільну роботу Інституту історії України Академії наук УРСР», «Про перевірку виконання Спілкою письменників України постанови ЦК ВКП(б) про журнали «Звезда» і «Ленинград», «Про стан і заходи поліпшення музичного мистецтва на Україні у зв'язку з постановою ЦК ВКП(б) «Про оперу «Большая дружба» Вано Мураделі» та ін. У названих документах спотворювалося культурне життя в Україні, зокрема література, мистецтво, стан історичної науки, близько сотні українських діячів науки, культури і мистецтва було звинувачено в українському буржуазному націоналізмі. Особливу завзятість у цій боротьбі проявляв Л. Каганович, який у 1947 р. був першим секретарем ЦК КП(б)У, постійно провокуючи союзне керівництво, органи державної безпеки на політичні репресії проти національно-патріотичних сил в Україні. За цих умов єдиним способом виживання стала зовнішня демонстрація вірності тоталітарному режимові.

Нарешті, їх об'єднували такі людські якості, як людяність та співчуття ближнім. Відомий факт, що Коваленко, ризикуючи бути знову заарештованим, прихистив Панаса Олійниченка, який повернувся з ув'язнення напередодні нацистської окупації (Буланова, Н. М., 2012, с. 54). Рильський також неодноразово надавав допомогу літераторам, які поверталися з радянських таборів. Приміром, матеріально підтримав репресованого перекладача Григорія Кочура (Ілленко, І. О., с. 21). Визначаючи особливості взаємин Коваленка та Рильського на основі епістолярію, варто враховувати, що листування відбувалося в умовах тоталітарної системи та адміністративного тиску на суспільство, зокрема творчу інтелігенцію.

Можна виділити три основні сюжетні лінії, що проходять через весь епістолярій. По-перше, це рефлексії О. В. Коваленка на події, які йому довелося пережити, як приватного, так і суспільно-громадського характеру. Олекса Васильович тяжко переживав загибель старшого сина Володимира, та-

лановитого хірурга, під час Другої світової війни: «Сина, загиблого на фронті під час Отечественной війни, не вернеш, то вже краще мені піти туди, до його. Як часто я згадую П. Я. Мирного: в його було два сини – один загинув під час імперіалістичної війни, а другий – громадянської» (Буланова, Н. М., 2012, с. 126).

У листах до М. Т. Рильського О. В. Коваленко неодноразово звертався до свого дитинства, яке проходило серед козацьких могил у мальовничому селі Романковому: «Справді, я син селянина, де в сім'ї не було нікого письменного, крім мене. Та й мене «оддали» до школи, коли мені було вже 11 років, оддали тільки для того, щоб мене навчили читати – вірніше, щоб я знав луморії (номери) та вивіски на крамницях вмів читати, та щоб легше мені було вчити «словесність», як піду в москалі... І от, прямо з-під стріхи, з простої селянської хати, до світлих читачів Науки, до Високої Грамоти, як ученик, – чи могло це не радувати?», – писав він 20 вересня 1953 р., абсолютно не соромлячись свого коріння (с. 130–131).

Епістолярій О. В. Коваленка містить спогади про внучатого племінника Тараса Шевченка Фотія Красицького, в майстерні якого йому довелося побувати у 1906 р., коли він переховувався у Києві від переслідування жандармів: «Давненько, «во время оно», а проще – весною 1906 року, мене доля (події 1905 р.) занесла в Київ. Виїхав я туди першим пароходом з Катеринослава з чужим паспортом разом з одним учителем і Маркіяном Олександровичем Ткаченком, батьком дружини Дольд-Михайлика» (Буланова Н. М., 2012, с. 133). Натомість М. Т. Рильський у листі від 1 вересня 1959 р. порадив Коваленку писати спомини про життя (Буланова Н. М., 2012, с. 276). Очевидно, Олекса Васильович дослухався до цієї поради й залишив кілька автобіографій, які висвітлюють основні періоди його життя.

«Був один час – хай не вертається – що я не знаю, що зі мною діялось. І от тоді я знищив, спалив усе, що було, залишив тільки «Шершень» та «Промінь», а то все огонь пожер. Як подумаю, краще б я заподіяв яке каліцтво, та і не вернеш. Все було упаковане, вкладено в ящик і написано: «Після моєї смерті одіслати в спецвідділ АН. Невіджалована втрата» (Буланова Н. М., 2012, с. 132); був один такий час – всі листи до мене Дмитра Івановича я знищив, випадково збереглися тільки три коротеньких, які я передав Шаповалу» (Буланова Н. М., 2012, с. 138). Олекса Васильович активно цікавився літературним життям. Про це свідчить той факт, що він запропонував доповнити видання спогадів про Яворницького фотознімком першого і останнього номера газети «Запорожець»,

який він зберігав як реліквію: «Це теж історія. Ставлення царської влади до української преси» (Буланова Н. М., 2012, с. 138).

Описуючи власну подорож до Білгород-Дністровського, Коваленко звернув увагу на варварське ставлення до природи: «А в Дніпровському лимані вже плесо, хоч і не густо, вкрито неживою рибою» (Буланова Н. М., 2012, с. 137). Він вважав, що провина в цьому передусім керівництва заводів, яке байдуже ставилось до природних ресурсів.

Епістолярій Коваленка до Рильського свідчить про велику повагу до академічного вченого з боку Олексі Васильовича. Коли трапився випадок, що у 1961 р. він надіслав Максиму Тадейовичу лист із закресленими рядками, не забув вибачитися в наступному листі за неохайність і пояснив, що закреслив написане не випадково. Там містилася інформація про допомогу арештованому в 1905 р. товаришу Дмитру Карташову, якого Олекса Коваленко підтримував морально і матеріально, відправляючи гроші, книги, теплий одяг. Будучи від природи скромною людиною, він вирішив прибрати ці факти з написаного листа, щоб Рильський не подумав, що Коваленко хвалиться своїми вчинками (Буланова Н. М., 2012, с. 136).

Другий сюжет епістолярної спадщини пов'язаний з перекладом пам'ятки давньоруської літератури «Слово о полку Ігоревім», роботі над яким Коваленко віддав десятки років, знаходячи «в ній затишок, спочинок од повсякденних клопотів, «анексій і контрибуцій». Скажу ще – «Слово» зводило мене туди, куди б ворон і кістки моєї не заніс» (Буланова, Н. М., 2012, с. 130). Вперше з цією пам'яткою давньоруської літератури Олекса Васильович ознайомився ще в дитинстві під час навчання в Романківському двокласному училищі (Буланова, Н. М., 2012, с. 35). У 1906 р., перебуваючи в Києві, він від Марії Грінченко довідався про невдалі спроби видання переспіву Панасом Мирним «Дума про військо Ігореве», забороненого царською цензурою. Відтоді мріяв прислужитися літературі і видати цей переспів на власні кошти. В 1914 р. О. В. Коваленко зміг втілити свою мрію і переспів Панаса Мирного нарешті було надруковано (Буланова, Н. М., 2012, с. 37).

На початку 1920-х рр. Олекса Васильович відновив роботу над власним перекладом «Слова...» українською мовою, перші несміливі кроки якої ним були здійснені у 1908 р. Зробивши низку варіантів, він неодноразово намагався видати свою роботу, звертаючись за допомогою до вчених-мовознавців, перекладачів, видавців, письменників. Практично відразу після вигнання нацистських окупантів з Дніпродзержинська у жовтні 1943 р., з поверненням вчених з евакуації та відновлен-

ням роботи усіх установ АН УРСР, що існували до війни, Олекса Васильович започаткував листування з М. Т. Рильським, звернувшись до нього з проханням дати рецензію на переспів (Буланова, Н. М., 2012, с. 274). Очевидно, М. Т. Рильський порадив Коваленкові переслати переспів директору Інституту літератури О. І. Білецькому (Буланова, 2012, с. 126), що Олекса Васильович обіцяв зробити в листі від 1 вересня 1947 р. Натомість М. Т. Рильський був розчулений наполегливістю перекладача-аматора, написавши 27 січня 1962 р.: «Вірність ваша «Слову» просто зворушлива» (Буланова, Н. М., 2012, с. 278). Очевидно, що вчений високо оцінював подвижницьку працю Олексія Васильовича й широке коло його спілкування, зауваживши в 1956 р. у листі до Поліни Трофимівни, що «крім академіка М. К. Гудзія, перекладами О. Коваленка цікавився ще й інший вчений – С. І. Маслов» (Буланова, Н. М., 2012, с. 278). Про щирі стосунки Коваленка з фаховими науковцями свідчать вітання, які він отримував від них до ювілеїв, а також їх хвилювання за стан його здоров'я, коли довго не було від нього листів.

Незважаючи на поважний вік, О. В. Коваленко жваво цікавився дискусіями, що відбувалися в колі мовознавців: «Болію за «Слово», і дуже був радий, коли «М. К. Гудзій добре втер носа Югову за його переспів (6–7 клас, «Советская книга», якщо не помиляюсь). І чого той Югов так ратує проти міфологічних персонажів «Слова»? (Буланова Н. М., 2012, с. 126). Не проходили поза увагою Коваленка й події літературного життя. Так, у 1952 р. він відзначив вихід друком «Шевченкової лексики» накладом 500 примірників, висловлюючи незадоволення, що зі збірки перекладів академічне видавництво вилучило переклади Кендзборського і Чернявського (Буланова, Н. М., 2012, с. 129).

Епістолярій свідчить, що Коваленко ретельно підходив до перекладу «Слова», вивчаючи народну лексику, словники, й ділився з Рильським своїми спостереженнями в цій царині. У 1952 р. вийшов друком переклад «Слова» М. Т. Рильського, і він зробив зауваження Максиму Тадейовичу, достатньо фахово аналізуючи лексику твору. Разом з тим Олекса Коваленко проявляв велику делікатність у своїх спостереженнях над перекладом академічного вченого: «Не гнівайтесь, Максиме Тадейовичу, за мої недоречні зауваження до Вашого переспіву «Слова». Я надав свої особисті думки: а я ж не поет, не літературознавець, не філолог, і не мені грішному робить зауваження на Ваш переспів. Ви ж поет, як колись казали, з ласки Божої, про це знає увесь літературний світ, хто не знає Ваших оригінальних поезій і перекладів» (Буланова, Н. М., 2012, с. 129). У свою чергу, в листі від 14 березня

1961 р. Рильський писав: «Спасибі за поправки до «Слова»: внесу їх у свій примірник. Це зворушливе свідчення Вашої любові до пам'ятника і до своєї праці» (Буланова, Н. М., 2012, с. 276).

У 1952 р. Рильський ознайомився з переспівом О. В. Коваленка, й у свою чергу, висловив власні міркування до його роботи, а в наступному році написав рецензію та рекомендацію до друку. В листі від 21 січня 1961 р. Коваленко ділився з Рильським радістю, що хтось із земляків-літераторів повідомив його, що в Києві його переклад прийнято до друку. З цього приводу Олекса Васильович дякував Рильському і рефлексував щодо досвіду у своїй роботі над «Словом»: «Заворожило, зачарувало воно мене своєю красою невмирущою ще з молодих літ. Знав я його ще в школі, а тільки не пізнав я тоді краси його, і тільки блукаючим по Україні, набрів я в 1906 р. у громадській книгозбірні на переспів Максимовича, і так він мені тоді сподобався. Хотілося самому придбати його, але де не шукав, не знайшов: видання вичерпане давно. Минуло скількись літ – все в роботі, в розгоні, та вже нещадно прикувала мене тяжка хвороба до ліжка. Серед книжок читання під час хвороби у ліжку було і «Слово», і тоді я спробував його перекладати. Перекладав і раніш, тільки не для друку, а для того, щоб навчитись української мови... Наскільки бурхливі, много надзвичайні часи, упали пута, з українського слова» (Буланова, Н. М., 2012, с. 134).

Під час нацистської окупації довоєнний переклад загинув практично повністю, але Олекса Васильович, не зважаючи на втрату, продовжив перекладати, зробивши не менше, ніж 15 варіантів: «Робота над «Словом» мене не втомлювала, бо мила була моєму серцю. Я оригінал знаю майже напам'ять, отже, де б я не був – в дорозі, на роботі, вночі – в пам'яті перебігали поодинокі фрагменти і підбиралися до метрики «Слова», фрази. Бувало ніч, не спиться, або після сну, в думках перелітають образи, звороти. Відкілясь візьметься нова варіація на ту чи іншу фразу» (Буланова, Н. М., 2012, с. 134).

Як свідчить листування, Коваленко розумів, що у порівнянні з професійними перекладачами чи письменниками йому не вистачає фаховості, тому не ставив за мету перевершити переспів С. Руданського, М. Максимовича чи В. Щурата, які відрізнялися великою ерудицією. Разом з тим він весь час намагався працювати над своїм освітнім рівнем, вивчаючи інші твори, приміром, переспів «Плача Ярославни» В. Адріанової-Перетц, звертався до словників О. Потебні, читав «Народні балади Закарпаття», захоплюючись лексикою творів: «Яке багатство мови: звороти, героїка» (Буланова, Н. М.,

2012, с. 135), слідував за колом читацьких інтересів М. Т. Рильського (у 1955 р. він писав про «Спогади Самчука Уласа», які читав Рильський).

Про активну громадянську позицію О. В. Коваленка свідчить лист за 1955 р. У ньому він обурювався, що редакція АН скоротила збірник українських перекладів «Слова»: «Було б хоч у другому виданні (Бібліотека поета) вмістити їх натомість перекладів І. Франка та Федьковича, бо вони ж такі необроблені. А Федьковича «Плач Ярославни», що надрукований вкінці книжки, не можна було опустити. Яка краса! А який словарний «фонд» багатий! А метрика! Тільки борони боже виправлять діалектичні особливості! Люблю я Федьковича – давно, ще в 1902 р. я не міг начитатися його «Оскресни, Бояне, присвітлий співаче». Скільки там ліричних переспівів глибоких» (Буланова, Н. М., 2012, с. 131). Можливо, під впливом Олекси Васильовича в 1959 р. Рильський спільно з С. І. Масловим запропонували АН УРСР видати повну збірку українських перекладів «Слова...», але їх пропозиція залишилася на той час нереалізованою.

Очевидно, Коваленко направляв Рильському свої поезії, оскільки відгуки на них зустрічаються в окремих листах: «бадьорістю духу проникнуті жартівливі поезії» (лист від 22 квітня 1961 р.). Направивши Максиму Тадейовичу фрагмент власної поеми «Русалка», Олекса Васильович звернувся до нього з проханням про розміщення твору у фольклорній збірці. Але найбільше уваги Коваленко приділяв роботі над переспівом. Навіть у 1962 р., в останній рік свого життя, він писав в листі до М. Рильського: «Сиджу над перекладом «Слова» (Буланова, Н. М., 2012, с. 140)», що свідчило про його прагнення залишити у своїй творчій спадщині професійно досконалий переклад «Слова о полку Ігоревім».

Третя сюжетна лінія епістолярної спадщини безпосередньо пов'язана з етнологічною діяльністю Рильського. Очевидно, у Коваленка упродовж всього життя існувала потреба наукової комунікації. Свого часу він був кореспондентом Д. І. Яворницького (згадуючи про вченого, він називав його «козацьким отаманом», «батьком»). Про цей період свого життя також зустрічаються рефлексії в листах: «У мене завжди була в кишені невелика книжечка записна і я заносив свої спостереження з поля фольклору та й не тільки одного тільки фольклору» (Буланова, 2012, с. 143). Він відправляв також Яворницькому багато слів, вибраних із творів знавців української мови: «Збирання етнографічного і словарного матеріалу не така проста річ, як декому здається» (Буланова, Н. М. с. 143). Цю традицію О. Коваленко продовжив і у взаєми-

нах з М. Рильським, намагаючись заповнити цим спілкуванням існуючий вакуум після смерті Дмитра Івановича. Не випадково вчений дякував йому й повідомляв: «Ваші дуже інтересні словниково-фразеологічні матеріали пересилаю у відділ словників Інституту мовознавства» (Буланова, Н. М., 2012, с. 276). У листі від 20 вересня 1953 р. Коваленко повідомляв Рильського, що зібрав для нього колекцію писанок (Буланова, Н. М., 2012, с. 131). Якимсь чином Коваленкові вдалося роздобути зошит з описаною нащадками запорозьких козаків козацькою схованкою в селі Орлик та намальованим планом. Враховуючи майбутнє затоплення села у зв'язку з будівництвом Дніпродзержинської ГЕС, Олексій Васильович дуже турбувався, щоб козацька спадщина не пішла під воду. Передавав той зошит академіку С. І. Маслову, він неодноразово нагадував і Рильському про цю ситуацію: «А «схованку» треба дістати, щоб не було. Не простять нам нащадки цієї провини» (Буланова, Н. М., 2012, с. 132).

Велику тривогу висловлював Олекса Коваленко в епістолярії про збереження архіву Д. І. Яворницького: «Що з рукописом Дмитра Івановича (збіркою українських пісень) та його збіркою слів, що їх нема у «Словнику» Бориса Грінченка? Пісень було 2000» (Буланова, Н. М., 2012, с. 137). Ця тривога була викликана ще й тим, що Коваленко під час перебування у вченого в 1906 р. особисто допомагав йому упорядковувати словник української мови. Словниковий матеріал, переписаний на картки, займав цілий стіл. Коваленко згадував про недовіру Дмитра Івановича до видавців, зокрема до Яреми Айзенштока, а потім до дніпропетровського видавництва, яке вимагало, щоб вчений відправив весь словник: «Я чую духом, що вони роблять, ті видавці, хочать виманити у мене весь словник, щоб, може, знищити, так мені здається» (Буланова Н. М., 2012, с. 137). У листі від 12 вересня 1961 р. Рильський повідомив, що архів вченого зберігається у фондах Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології (Буланова, Н. М., 2012, с. 277).

У світлі цього достатньо обґрунтованим можна вважати звернення Коваленка до Рильського з проханням про написання передмови до спогадів про

Дмитра Івановича. У відповідь М. Рильський в листі від 12 вересня 1961 р. зазначав, що «збірник пам'яті Яворницького лежить у мене на столі, та ніяк не доберусь до нього. А хочеться написати про Дмитра Івановича добрі слова!» (Буланова, Н. М., 2012, с. 277), вважаючи, що вчений заслуговує на поважну спадщину.

Коваленко з радістю ділився з Рильським творами з власної бібліотеки, приміром, обіцяв переслати оповідання «Про Ігорев похід» Бориса Грінченка: «бо його ж у ваших фондах немає, видно, вичистили його, як переглядали академічні фонди» (Буланова, Н. М., 2012, с. 138). Обширний машинописний текст перекладу «Слова...», виконаного академіком В. Ф. Соболевським, який у нього зберігався, Коваленко запропонував переслати до фондів Інституту літератури: «Є в ньому кілька цікавих копій, наприклад, доповідь про мою роботу над «Словом» Л. І. Брежнєву, в Кремлі, 1 грудня 1960 р.» (Буланова, Н. М., 2012, с. 139). Наведені факти ілюструють ставлення Олекси Васильовича Коваленка до історичної та літературної спадщини та намагання її зберегти шляхом передачі до професійних установ, зокрема до Академії наук, яку в листах він називав «Українською».

Висновки. Таким чином, як Коваленко, так і Рильський належали до першого покоління українських радянських літераторів, зі схожими долями та світоглядом, які зазнали репресій і утисків від радянської влади, і в подальші роки змушені були пристосовуватись до дійсності. Попри різницю у віці, освіті, основній професії, упродовж багатьох років між ними спостерігалася взаємодія як у літературному житті, так і, певною мірою, в повсякденному житті. О. Коваленко шанував М. Рильського як видатного митця сучасності, глибоко поважав його мовну культуру й художню майстерність, захоплювався ним як особистістю, його здатністю навіть у складні радянські часи зберігати вишуканість манер і певну незалежність поглядів. У свою чергу, М. Т. Рильський намагався допомагати О. В. Коваленку у видавничій та перекладацькій діяльності.

Бібліографічні посилання

Агеєва, В. П., 2012. *Мистецтво рівноваги: Максим Рильський на тлі епохи*. Київ: Книга.

Бабенко, В. М., 2011. Максим Рильський – теоретик і практик українського перекладу. *Зарубіжна література в школах України*, № 3, с. 51–53.

Бернадська, Н. І., 2004. *Максим Рильський: Основні віхи життя і творчості. Ліричні шедеври, «Шопен»*,

«Слово про рідну матір» як твір-ораторія, «Троянди й виноград», «Діалог». Київ: Знання-Прес, с. 21–29.

Беценко, Т., 2002. Максим Рильський (1895–1964). *Дивослово*, № 6, с. 50–56.

Буланова, Н. М., 2012. *Зачарований Словом. Життя та творчість Олекси Коваленка*. Дніпропетровськ: ІМА-прес.

Буланова, Н. М., 2011. *Кам'янські етюди в стилі ретро*. Вид. друге, оновлене і доп. Дніпропетровськ: ІМА-прес.

Власенко, І., Пазяк Н., 1995. Родина Рильських. *Київська старовина*, № 5, с. 76–81.

Жигун, С. В., 2012. *Максим Рильський та письменники «ланки»: до історії творчих взаємин*. Доступно: http://philology.knu.ua/library/zagal/Literaturoznachchi_studii_2012_34/096_101.pdf [Дата звернення: 07.08.2020].

Ілленко, І. О., 1995. *Жага. Труды і дні Максима Рильського: Документальний життєпис*. Київ: Дніпро.

Ілленко, І. О., 1990. «Рожева моя Романівко...»: Рідне село в житті і творчості Максима Рильського. *Отчий край '90: історично-літературний збірник*, вип. 4, с. 88–93.

Овчиннікова, Л. П., 2005. Кореспондент Дмитра Яворницького – Олекса Коваленко. *Грані*, № 5, вересень – жовтень, с. 65–68.

Рильський, Максим: *біографія*. Бібліотека української літератури. Доступно: <http://ukrclassic.com.ua/katalog/r/rilskij-maksim/453-maksim-rilskij-biografiya> [Дата звернення: 07.08.2020].

Рильський, Максим Тадейович, 1960. *Із давніх літ*. Збір. творів: у 10-ти т. Т. І. Київ.

Рильський, М. *Слово про Ігорів похід*. *Ізборник*. Доступно: <http://litopys.org.ua/slovo67/sl18.htm> [Дата звернення: 07.08.2020].

Слоневский, А. Ю., Мороз, О. Н., 2012. *История в лицах, или портретная галерея Каменского – Днепродзержинска: новеллы и очерки*. Днепропетровск: Свидлер А. Л. Изд. 2-е, доп.

Ціон, В. *Син шляхтича і селянки*. Доступно: <https://zbruc.eu/node/33998> [Дата звернення: 07.08.2020].

Яценко, Л. Г., Слоневский, А. Ю., 2007. *Дух ушедшей эпохи: Каменское – Днепродзержинск. 1917–1953: воспоминания, очерки, документы*. Днепродзержинск: ВД «Андрій».

References

Ageyeva, V. P., 2012. *Mystetstvo rivnovagy: Maksym Rylsky na tli epohy* [The art of balance: Maxim Rylsky against the background of the era]. Kyiv: Knyga (in Ukrainian).

Babenko, V. M., 2011. Maksym Rylsky – teoretyk i praktyk ukrayinskogo perekladu [Maksym Rylsky is a theorist and practitioner of Ukrainian translation]. *Zarubizhna literatura v shkolah Ukrayinu* [Foreign literature in schools of Ukraine]. No 3, pp. 51–53 (in Ukrainian).

Bernadska, N. I., 2004. *Maksym Rylsky: Osnovni vihy zhyttia i tvorchosti. Lirychni shedevry, «Shopen», «Slovo pro ridnu matir» yak tvir-oratoria, «Troyandy i vynograd», «Dialog»* [Maxim Rylsky: The main milestones of life and work. Lyrical masterpieces, «Chopin», «A Word about the Mother» as an oratorio, «Roses and Grapes», «Dialogue»]. Kyiv: Znannia-Pres. pp. 21–29 (in Ukrainian).

Betsenko, T., 2002. Maksym Rylsky (1895–1964) [Maxim Rylsky (1895–1964)]. *Dyvoslovo* [Miracle word], No 6, pp. 50–56 (in Ukrainian).

Bulanova, N. M., 2012. *Zacharovany Slovom. Zhyttia ta tvorchist Oleksy Kovalenka* [Enchanted by the Word. Life and work of Oleksa Kovalenko]. Dnipropetrovsk: IMA-pres (in Ukrainian).

Bulanova, N. M., 2011. *Kamianski etudy v styli retro* [Retro-style stone sketches]. VSecond edition, updated and supplemented. Dnipropetrovsk: IMA-press (in Ukrainian).

Vlasenko, I., Paziak N., 1995. Rodyna Rylskiyh [The Rylsky family]. *Kyivska starovyna* [Kyiv antiquity]. № 5, pp. 76–81 (in Ukrainian).

Zhygun, S. V., 2012. *Maksym Rylsky ta pysmennyky «lanky»: do istorii tvorchykh vzayemyn* [Maksym Rylsky and writers of the «link»: to the history of creative relationships]. Available at: http://philology.knu.ua/library/zagal/Literaturoznachchi_studii_2012_34/096_101.pdf [Accessed: 07.08.2020] (in Ukrainian).

Illyenko, I. O., 1995. *Zhaga. Trudy i dni Maksyma Rylskogo: Dokumentalny zhyttypys* [Thirst. Works and days of Maxim Rylsky: Documentary biography]. Kyiv: Dnipro (in Ukrainian).

Illyenko I. O., 1990. «Rozheva moya Romanivko...»: Ridne selo v zhytti i tvorchosti Maksyma Rylskogo [«My Pink Romanivka...»: My native village in the life and work of Maksym Rylsky]. *Otchy kraj '90: Istorychno-literaturny zbirnyk* [Fatherland '90: Historical and Literary Collection], issue 4, pp. 88–93 (in Ukrainian).

Ovchinnikova, L. P., 2005. Korespondent Dmytra Yavornytskogo – Oleksa Kovalenko [Dmytro Yavornytsky's correspondent is Oleksa Kovalenko]. *Grani* [Facets]. No 5, veresen – zhovten, pp. 65–68 (in Ukrainian).

Rylsky Maksym: *biografia. Biblioteka ukrainskoyi literatury* [Rylsky, Maxim: biography. Library of Ukrainian literature]. Available at: <http://www.ukrlib.com.ua/bio/printout.php?id=263> [Accessed: 07.08.2020] (in Ukrainian).

Rylsky M., 1960. *Iz davnih lit. Zibr. tvoriv u 10 t. [From ancient times. Collection of works in 10 volumes]*. Kyiv. vol. I (in Ukrainian).

Rylsky, M. *Slovo pro Igoriv pohid. Izbornik* [A word about Igor's campaign. Collection]. Available at: <http://litopys.org.ua/slovo67/sl18.htm> [Accessed: 07.08.2020] (in Ukrainian).

Slonevsky A. Y., Moroz O. N., 2012. *Istoriya v litsah, ili portretnaya galereya Kamenskogo – Dneprodzerzhyncka: novelly i ocherki* [History in faces, or portrait gallery of Kamensky – Dneprodzerzhinsk: short stories and essays]. Second edition, supplemented. Dnepropetrovsk: Svidler A. L. (in Russian).

Tsion V. *Syn shliaktycha i selianky* [Son of a nobleman and a peasant woman]: Available at: <https://zbruc.eu/node/33998> [Accessed: 07.08.2020] (in Ukrainian).

Yatsenko L. G., Slonevsky A. Y., 2007. *Duh ushedshei epohi: Kamenskoye- Dneprodzerzhynsk. 1917–1953: vospominania, ocherki, dokumenty* [The spirit of a bygone era: Kamenskoe – Dneprodzerzhinsk. 1917–1953: memoirs, essays, documents]. Dneprodzerzhynsk: VD «Andriy» (in Ukrainian).